

# Реферат на тему: "Поезія Омара Хайяма у прочитанні українського фольклориста"

Омар Хайям

Людмила Іваннікова

## ПОЕЗІЯ ОМАРА ХАЙЯМА У ПРОЧИТАННІ

## УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРИСТА

*Іваницький Анатолій. Омар Хайям (Omar Khayyam). Рубаї (Rubaiyat) / Упорядкував та переклав українською Анатолій Іваницький. Київ: Саміт-Книга, 2026. 104 с.*

Цього року, як подарунок до 90-літнього ювілею відомого українського фольклориста-етномузиколога, професора, доктора мистецтвознавства, члена-кореспондента Національної академії наук України, члена Національної спілки композиторів України, Відмінника освіти і науки України, Лауреата премії НАН України ім. академіка Філарета Колесси, багаторічного співробітника Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ Анатолія Іваницького, у видавництві "Саміт-Книга" вийшло друком унікальне літературно-художнє видання – "Рубаї" видатного перського поета і вченого-астронома, математика і філософа Омара Хайяма (1048–1123) в перекладі українською мовою. Це – пам'ятка не лише стародавньої поезії, але й середньовічної філософської думки Близького Сходу.

Анатолій Іваницький – відомий і знаний в Україні та за її межами фольклорист-музикознавець, автор численних монографій і наукових збірників фольклору, антологій, підручників та посібників, радіопередач про українську народну музичну творчість, не кажучи вже про статті та колективні монографії. Досить пригадати такі його праці, як "Українська народна музична творчість" (1990), "Українська музична фольклористика: методологія і методика" (1997), "Український музичний фольклор" (2004), "Історична Хотинщина" (2007), "Хрестоматія з музичного фольклору: з поясненнями та коментарями" (2008), "Історичний синтаксис фольклору" (2009), "Український обрядовий фольклор західних земель" (2012), "Пісні з родин і хрестин" (2013), "Польові зошити. Фольклористичні розвідки. Рецензії" (2014), "Обрядовий музичний фольклор Середньої Наддніпрянщини" (2015), "Обрядовий музичний фольклор Волині та Західного Полісся" (2017) тощо. Однак у іпостасі перекладача він виступає вперше. І як завжди – з вагомим результатом.

У одній з приватних розмов Анатолій Іванович щиро ділився тим, як на схилі літ захопила його східна поезія: і своєю красою, і глибокою мудрістю, і співзвучністю з

його власним життєвим досвідом. Адже це не просто поезія, а філософська думка XI-XII століть. Ідея перекласти цю дивовижну творчість для сучасного українського читача виникла давно, а матеріалізувалася аж тепер, над її реалізацією автор працював понад сім років. Про творчу "кухню" Анатолія Іваницького дізнаємося з передмови. "Рубаї стали для мене найкоштовнішим відкриттям", "мене захопив Хайям-мислитель" – признається автор. Вразила насамперед афористичність мислення поета. Переклад А. Іваницького, як і будь-який переклад загалом, – це його особисте тлумачення, власна інтерпретація, власне філософське прочитання почуттів та змісту стародавньої поезії і додам: цілком сучасне прочитання, що робить її близькою людям XXI століття. Тим паче, що автор не вважає себе прихильником буквального перекладу, тобто маємо швидше переспіви, аніж переклад. Водночас, як зазначено в передмові, вчений зберіг для нас ту філософію та естетику, яка характерна саме для Хайяма, тобто весь колорит східного середньовіччя, який законсервувався в індивідуальній творчості мислителя. Це – "погляд українця на споріднену душу перського однодумця: виявляється, тисячу років для цього – не завада" (с. 4). У зміст деяких рубаїв А. Іваницький вклав своє розуміння життя, мови, мислення, культури. Три останні рубаї в добірці (№№ 330–332) "складені ним самим під егідою Хайяма".

Також у передмові вчений дає характеристику попереднім перекладам, а саме Едварда Фітцджеральда, Агатангела Кримського, Василя Мисика та ін. і наголошує, що жоден з перекладачів, як і він сам, не намагався відтворити первісний віршовий ритм, розмір, натомість усі прагнули досягнути сутності образного та філософського мислення Омара Хайяма і його часу. Себе А. Іваницький називає швидше співавтором, ніж перекладачем. "Воднораз вони [переклади – Л. І.] – й моя особиста творча відповідь на численні не надто доконані російські перекладні модифікації", які вчений вважає "якісно спірними" (с. 7). "У "власних" рубаях я не погодився зі змістом і формою значної частини російських віршів, замінив непереконливі висхідні подоби (образи), – зокрема, й через їх мовно-стильову та виразову меншовартість" (с. 8).

При впорядкуванні книги А. Іваницький виявив науковий підхід: крім передмови, подані "Примітки", з яких дізнаємось, яку ретельну текстологічну роботу провів автор. Вони будуть корисні тим, хто забажає співставити українські переклади Василя Мисика та Анатолія Іваницького. Маємо також тематичний покажчик ("Класифікація рубаїв за змістом"). Основних тематичних циклів сім: філософія, етика, природа, усмішки, любов, вино, побут. В кінці додано словник тюркізмів, архаїзмів та власних імен, що зустрічаються в текстах.

Відомо, що автор рубаїв Омар Хайям (повне ім'я Гіяс ад-Дін Абу-ль-Фатг Омар ібн Ібрагім аль-Хайям ан-Нішапурі) поєднував літературну та наукову діяльність. Зокрема, будучи астрономом, він очолював одну з найбільших обсерваторій свого часу (XI ст.) в столиці сельджуцького царства, місті Ісфахан. Він розробив сонячний календар, точніший за григоріанський, і створив зоряний каталог. Ця діяльність відбилася й на його поезії, в якій часто присутні космогонічні символи та образи:

*Бог на вінок Землі зірок не шкодував,  
Іще й сузір'ями яскравими вквітчав.  
<...> Бог Землю з Місяцем, як сват, поженивав (с. 78);*

*Бризки зірок так весело біжать, Зібралися вже так весело статъ.  
Із часом мандрівниці золотаві  
Не проти і мене до коругу взять (с. 85).*

Як поет, він прославився збіркою "Рубайят", де вміщені твори літературного жанру рубаї – вірші-монострофи філософського змісту. У цій поезії відображені життєві істини, актуальні в будь-який час, у будь-якому суспільстві, бо вони – вічні, загальнолюдські. Згадаймо, наприклад, відомий вислів Олександра Довженка про те, що іноді двоє дивляться собі під ноги: але один бачить калюжу, а інший – зорі, що відбилися у ній. У Омара Хайяма ця думка звучить так: "В одне вікно дивилися двоє. Один побачив дощ і бруд. Інший – зелене листя, весну і небо блакитне"[1].

А. Іваницький переклав 329 рубаїв (деякі з варіантами), і, проглянувши цей барвистий калейдоскоп образів, думок, почуттів, я переконалася, що там значно більше тем і мотивів, ніж подано у покажчику. А крім того, я помітила глибоку спорідненість їх із мотивами християнських літургійних текстів, бароковою поезією (бенкетними кантами), українськими застільними піснями та з традиційним народним світоглядом. Тож коротко охарактеризую основні мотиви та символи рубаїв: протиставлення розуму та емоцій; протиставлення раю і пекла ("не відсилай до пекла за жінок і чарку, бо скоро у раю не стане ні душі", – думка про те, що ніхто не відмовиться від реального земного раю заради примарного небесного); протиставлення розгульного життя аскетизму; роздуми про скороминущість земного життя і про вічність (тому від нього слід брати всі насолоди, найголовніші з яких – вино і кохання); роздуми про природу життя і смерті, філософія смерті ("краща одіж – це саван, що мають повити"); про легкість життя, яку уособлюють вино і жінки, кохання і друзі, спів і музика; пропаганда безтурботного веселого життя: жити одним днем, тут і зараз; роздуми про природу людини, про її взаємини з Богом; роздуми над смислом життя, його швидкісним плином, над головними чеснотами (любов, розум, свобода, честь, гідність, убогість, совість, безкорисливість), над природою добра і зла, марнославства, багатства тощо. Ще один мотив – розмова а іноді й суперечна з Богом про природу людини: чому вона, створена за образом Божим, смертна? Це задум чи помилка Творця? Чому Бог дає нагороду за працю й молитву, краще "дав би щось мені не в заплату, а в дар" etc.

Головною цінністю земного життя поет вважав (насправді не він, а його сучасники) сьогоднішній день: щастя сьогодні і тут, в іншому світі його нема, тож слід потішати себе кожно мить: пити вино, веселитись, кохати ("радій, веселись, будь щасливим сьогодні"). Але справжній мудрець цінує розум над звабами життя. Також поет закликає нас довіряти власному серцю, не тратити життя і душу на смуток, натомість гортати книгу радощів, берегти свободу, честь, совість і розум за будь-яких обставин – при чарці і в коханні ("краще голод, ніж борг у негідника братъ"; "знайся тільки із

гідними дружби людьми, з недостойними знатись – себе не страми"). Нерідко звучить у рубаях і певний фаталізм, протиставлення себе Богові, який усе вирішив за нас, а ми нічого не можемо змінити ("коли глину для мене Аллах замісив, не питав, як я жити й ким бути хотів").

Роздуми поета про плинність людського життя та оманливість світу цього – це роздуми старого чоловіка: В його уявленні вік людини – пісок, що тече крізь пальці, вода, мить, промінь, тінь, зникаючий сон. вітер, плин ріки, зміна пір року, пил ("радій, поки ти молодість смакуєш, вона, що милі сни – лиш мить одна"). Скороминущість і зрадливість земного світу та його утіх втілена в образі райської пташки, яка перелітає від одного вікна до іншого. Тому все треба брати від життя зараз. Життя таке ж скороминуче і невловиме, як сон ("наче сон, і не жив я, а спав"); Тож лови момент, "carpe diem!" (Горацій) – живи сьогоднішнім днем і цінуй кожную мить кохання, веселощів. Також життя – наче сонячний промінь, що зблиснув поміж хмар і пропав, наче гірський потік, що сховався за скелю, "життя коротке, як пташиний зліт", "вся життєва дорога – одна тільки мить"; "а життя – лиш на шклі тіньова замальовка, що з'явилась на мить у вогні ліхтаря". Ці образи-символи вражають своєю красою і філігранною точністю думки.

Важливим у житті, крім веселощів, є кохання ("радості в світі нема, крім вина і кохання"). Його суть також виражена через космогонічні символи, а саме через стихії вогню і води (вина). Кохання, як вино, веселить серце, рятує від самотності, припиняє смерть. Водночас кохання – як пожежа в душі, яку неможливо загасити вином, адже й вино – теж пожежа. Тож для повноти щастя найкраще злити ці дві пожежі в одну. Бо ж, як кажуть українці, вогонь вогнем гасять. Кохання нас зігріває, подібно до сонця, відкриває двері до раю. А ще кохання – як книга, на яку Бог дає час, щоб її читати і час, щоб її повертати.

Та найяскравіші символи, що пронизують усі рубаї, – вино й чаша вина. Вони загалом характерні для Сходу, починаючи зі старозавітних та новозавітних текстів, для мусульманської та християнської поетичних традицій. У поезії Хайяма вино символізує рай у земному житті чоловіка ("мій рай тепер у друзях і вині"), але пекло після смерті, як покарання за тілесні втіхи ("нам вино й рубаї <...> пекло суджене нам").

Життя людини також представляється як вино: і гірке, і терпке, як шлюб із виноградною лозою, як повнота буття і радості ("маєш глечик з вином – в тебе все до пуття, і кохаєш з вином – в тебе справжнє життя"), як головна цінність ("усе, крім хліба і вина – ніщо"). І якщо життя – це вино, то Бог – це вічний виночерпій, що наливає його без утоми й без перепочинку. Вино – як старий друг, і мудрець (мудрість, істина – у вині, *in vino veritas*), і чарівник, що змінює душу, і ліки від старості, і наснага, і свобода, і свято життя ("окрадений той, хто вина не п'є"). З ним не зрівняються ніякі красоти, блага і слава світу цього ("всі царювання – за ковток вина <...> всю музику – за булькання вина"). З вином подолаєш усі незгоди. Споживання вина – це також особлива форма поклоніння Богу, ритуал, своєрідна молитва, єднання із божеством, контакт із вічністю. Тому шинок для ліричного героя – це також храм. Щоб зазнати справжнього

щастя, досить втопити розум у вині. Автор усі багатства, і почесні, і навіть славу султана готовий віддати "за голос флейти й вина повний жбан".

*Милуй гурію ніжну, вино наливай –  
Маєш все, що потрібно для щастя (с. 62);*

*Спів і музика з вечора та аж до рана <...>  
З тим, що є для душі, ти багатший султана! (с. 62).*

Як це разюче нагадує українські бенкетні канти XVII-XVIII століть та українські народні застільні пісні! Вони так само передають безмежно веселий і безтурботний стан душі, легкість почуттів, грайливість та необтяжливість людських стосунків:

*А я наллю собі бокал,  
Перехилю, щоб він не впав,  
Ще й обніму дівочий стан –  
Тепер я папа і султан!  
Бий барабан, бий барабан,  
Бий барабан, лунайте труби,  
Цілуй дівчину прямо в губи  
І келих повний випивай;  
Гей, забава, забава аж до рана,  
Гей, забава, забава на всю ніч!  
Ти гуляла, гуляла аж до рана,  
Ти гуляла, гуляла цілу ніч![\[2\]](#)*

Не менш глибокий символ чаші з вином. Це і життя ("штоф життя наливають по вінця роки"), і смерть (чаша, випита до дна, або пролита), і розум, і мудрість, і кохання, і досвід, і ліки, і єднання з божеством, і світ, що зникає, немов п'ється вино. І само вино, і наповнена чаша – символ раю земного, а небесний рай, де не буде вина, для ліричного героя – немов порожня чаша.

Це традиційні для Близького Сходу поетичні образи, якими просякнута і Біблія (Старий та Новий Заповіти), і літургійні тексти перших віків християнства, і храмовий живопис. Цей символ настільки потужний, що у християнстві став уособленням Самого Бога, Богородиці (з акафісту: "радуйся, Чашо, Яка подає радість"). Виноградна ж лоза з гронами на ній символізує і Самого Христа, і Церкву Христову, і людину, яка не може існувати поза нею.

У Хайяма своєрідне розуміння вічності: це неперервність життя в природі. Тому чаша (глек) для вина виступає символом тіла людини, яке в його розумінні таке ж безсмертне, як і душа. Адже людина створена Богом із глини (праху), після смерті знов перетворюється на прах, з якого гончар (Бог) колись знову зробить посудину ("твій прах колись гончар утілить в глечик винний"). Тому найбільша честь для людини – знов

потрапити до рук гончаря і здобути можливість наповнюватись вином навіть після смерті: "хай би з праху мого він чарок наробив":

*А що гончар утілить прах твій в глек –  
Творець вже вирішив, про те не сумнівайся (с. 57).*

Тож ніщо не вічне: ні слава, ні почесні, ні багатство, вічна лише глиняна чаша, наповнена вином, бо в ній – порох багатьох поколінь:

*Мій погляд привернула чаша ця,  
І раптом я збагнув секрет Творця:  
В пісок і глину чарівної чаші  
Гончар додавав прах мого вітця (с. 26).*

Роздуми Хайяма про потойбічне життя співзвучні з українською народною філософією. Пригадую розмови старших людей про померлих, про рай і пекло та взагалі загробне життя, про долі добрих і злих людей "на тому світі". Які б билиці не розповідали, всі вони зводились до однієї думки: нічого ми насправді не знаємо, бо звідти ніхто ще не повернувся і не розказав. Цей лейтмотив звучить у багатьох поетичних творах:

*Вість ніхто не подав з потойбічного світу,  
То де б можна дізнатись, які там діла (с. 40);*

*Не бачили ніхто ні раю, ні геєни.  
Чи звідти хто вертав назад у світ нужденний? (с. 37)*

На мою думку, "живучість" і вічну актуальність філософії та поезії Омара Хайяма забезпечує її афористичність. Досить навести декілька прикладів, щоб переконатися, що в ній закодовані загальнолюдські цінності, які ніколи не застаріють, і які кожне покоління людей буде "прочитувати" по-своєму: "кожен, хто запанів, вже є ворог ума"; "жити поміж недостойних – це пекло"; "той, хто на щирість злом відповідає, натомість не отримає добра"; "краще бідність, і голод, ніж бенкет із негідниками". Цим вона трохи подібна до "Псалтиря", де щоразу при повторному читанні "висвітлюється" інший вірш і розкривається новий зміст.

Поезія Омара Хайяма – це не поезія війни, а життєстверджуюча поезія миру і радості життя. Звісно, я не літературознавець, а лише пересічний читач, проте мені здається, що переклади Анатолія Іваницького дуже гарні і досконалі, і в плані поетики тексту, і в плані ритмомелодики вірша. Автору вдалося передати і музикальність строф, і ясність думки, і легкість почуттів, і колорит богемного життя Стародавнього Сходу, і дух епохи, яка хоч і дуже далека, та водночас і близька, бо через творчість Омара Хайяма ми доторкаємося до вічності.

[1] Мудрість крізь століття: 15 цитат Омара Хайяма, які актуальні й сьогодні URL: <https://www.5.ua/dv/life/339844>

[2] Уривки застільних пісень з репертуару етнографічного хору "Гомін" під керівництвом Леопольда Ященка, 1980-1990-ті роки.